

TARİH

Çankırı İsminin Etimolojisi

Çankırı, batıda antik dönemde *Bithynia* (Bitinya), doğuda ise Pontus diye isimlendirilen bölgeler arasında yer alan Paflagonya Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Çankırı şehrinin, antik ismi Gangra'dır ve bu ismi günümüze kadar korumuştur. Bu isim ilk olarak Grek ve Roma dönemlerinde belgelenmiştir. Gangra isminden bahseden en eski yazılı kaynak M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan çok yönlü bilim adamı Eratosthenes'dir. M.Ö. 1. yüzyıla geldiğinde Alexander Polyhistor, Paflagonya ile ilgili kitabında Gangra'yı ele almıştır. Augustus döneminde yaşamış olan ünlü coğrafyacı Strabon, Gangra'yı kısaca betimlemiştir. Ondan sonra ansiklopedi yazarı Plinius *Historia Naturalis*'te Gangra'dan bahsetmektedir.

Gangra ismi, klasik dönemden Luvi devrine kadar uzanan, Anadolu'yu yerel bir addır. Ama antik bir Luvi ismi olan "Gangra" halk etimolojisine uygun olarak (halkın anlayamadığı isimlere kendi dilinde bir mana vermeye çalışması) "çan" ve "kırık" kelimeleri kullanılarak Çankırı haline dönüştürülmüştür. Ancak Osmanlı zamanlarında şehrin antik adı korunmuş, Kangırı veya Kângarı olarak kullanılmıştır.

M.Ö. 3. yüzyıldan sonra bölgenin en önemli şehri ve yerli krallara başkentlik etmiş olan Gangra'nın efsanevi kuruluş hikatesini *Byzantionlu Stephanos*'tan öğrenmekteyiz. Yazar burada Gangra sözcüğünün dişil olduğunu söyledikten sonra efsaneyi özetle şu şekilde anlatmaktadır: **"Poseidon'la Aryes'in çocuğu olduğunu söyleyen Nikostratos Paflagonya çevresinde keçilerini otlatmak için bir otlak arar ve sonunda uygun bir yer bulur ve bu geçit vermeyen dağların çobanı, toprak sahibiyle anlaşır. Keçilerini otlatırken arazisine de göz kulak olacağını söyler... Bir gün yüksekçe bir tepe üzerinden çevreyi gözlerken dimdik yükselen fakat öbür tarafa geçit veren bir kayalık görür ve o sırada aşağıda oğlakların melediğini işitir. Orada doğurmuş olan keçiyle yavrusunu taşıyarak geçitten geçip, gördüğü elverişli arazi üstüne bir şehir kurar ve oğlağa taktığı Gangra adını şehre de verir"**¹.

---

¹ Kaygusuz 1980: 183-184.

Sunak Önünde Tiftik Keçisi ve Melek, Roma Dönemi Çankırı Müzesi.

Arkeolojik Veriler Işığında Çankırı'nın Tarih Öncesi Dönemleri

Paleolitik Dönem (M.Ö. 600000-12000)

Çankırı sınırları içerisinde 2000'li yıllara kadar, araştırmaların eksikliğinden dolayı Paleolitik Dönem buluntuları bilinmemektedir. Son yıllarda yapılan bilimsel yüzey araştırmaları, sayıları az da olsa bölgede Orta Paleolitik Dönem (M.Ö. 200000-40000) insanının izlerini ortaya koyan bazı istasyonların ve buralarda bulunan aletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ve hatta bu aletler içerisinde Alt Paleolitik Dönem'e (M.Ö. 600000-200000) ait olabilecek taş aletler de bulunmaktadır². Bu istasyonlar ve buluntular, Eldivan, Orta ve Kurşunlu ilçelerinde yer almaktadır³. Ancak, Orta Paleolitik dönemi takip eden Üst Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik Dönem buluntularına ait herhangi bir iz şu ana kadar rastlanmamıştır. Orta Paleolitik Dönem'den Kalkolitik Dönem'e kadar olan bu büyük boşluğun nedenleri klimatolojik sebeplerden dolayı yerleşimin olmamasıyla veya bu dönem kalıntılarının kalın sedimantolojik tabakalar altında kalmasıyla açıklanabilir.

Kalkolitik Dönem (M.Ö. 6000-3200/3000)

Kalkolitik Dönem'e gelindiğinde il sınırları içinde sayıları az olmakla beraber Kalkolitik Dönem buluntu veren yerleşimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Çankırı'da bu döneme ait buluntu veren beş adet yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunlar; Merkeze bağlı Balıbağı Köyü Sarıçi Höyük, Eldivan ilçesi Elmacı köyü sınırları içerisindeki Fene (Maltepe) Höyük, Orta ilçesi Salur köyünde Salur Höyük, Korgun ilçesi İldızım köyünde Yüce Höyük, Ilgaz ilçesi Musaköy Türbe Mevkii'dir.

² Matthews ve Glats 2009: 75-77.

³ Bakınız Tablo 1.

Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3200/3000-2000)

Kalkolitik dönemi takip eden Eski Tunç Çağı'nın yerleşimcileri Anadolu'nun yerli halkları olan Luviler ve Hattilerdir. Eski Tunç Çağı'nda, bölgedeki doğal kaynakların yakınına kurulmuş yerleşimlerin ve bunlara ait mezarlıkların sayısında önemli bir artış başlamıştır. Bu doğal kaynaklar temiz su, verimli tarım arazileri ve otlaklar ile endüstriyel kaynaklardır. Endüstriyel kaynakların başında kaya tuzu gelmektedir. İkinci olarak özellikle Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da büyük öneme haiz olan çakmak taşı ve obsidiyendir. Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı sakinlerinin büyük olasılıkla bölgede başta kaya tuzu, çakmak taşı ve obsidiyen gibi ürünlerin ticaretini yaptıkları düşünülmektedir⁴. Salur Höyük yakınında tespit edilen obsidiyen yatakları ve günümüzde hala işletilen Tuz Mağarası yakınındaki Sariçi Höyük bunlara güzel birer örnektir.

Eski Tunç Çağı III dönemi kabı, Çankırı Müzesi.

Eski çağlarda tuz büyük bir öneme sahiptir. İnsan ve hayvan sağlığını korumadaki biyolojik rolü, yiyeceklerin korunmasında, dericilikte ve diğer işlerde kullanılması ve çokça bulunduğu bölgelerden az olduğu yerlere nakledilmesi ihtiyacı, akademisyenleri tuzun eski çağlarda nasıl keşfedildiği, işlendiği ve nakledildiği konularında kapsamlı çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Ayrıca arkeologlar büyük sosyal ya da ekonomik gelişmelerin, tuza bağlı zenginlikle ilgili olduğunu öne sürmektedir⁵. Bu nedenle Sariçi Höyük ile Yapraklı Tuzdamınkaşı Orta Tunç Çağı Yerleşimi bu sorulara yanıt verebilecek, araştırılması gereken önemli yerleşimlerdir. İl sınırları içerisinde bugüne kadar 36 adet Eski Tunç Çağı yerleşimi ve nekropol alanı tespit edilmiş bunlardan 18 adetinin tescil işlemi tamamlanmıştır.

⁴ Süel, 1992: 135-136.

⁵ Erdoğan, vd. 2009: 211.

Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1500)

Orta Tunç Çağı; Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Krallığı zamanı olup bu iki dönem sırasıyla Kayseri yakınlarındaki Kültepe-Kaneş ve Boğazköy-Hattuşa kazıları ile tanınmaktadır. Çankırı, Orta Tunç Çağı'nda önemli yerleşimlere sahne olmuştur. İl sınırları içerisinde yapılan araştırmalarda bugüne kadar 35 adet Orta Tunç Çağı'na ait höyük ve nekropol olanı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunda M.Ö. 2. binin ortalarına yani Eski Hitit Krallık Dönemine (M.Ö. 1650-1450) tarihlenen arkeolojik malzemeler bulunmaktadır. Özellikle bir kült kenti olan İnandık arkeolojik ve filolojik buluntularıyla bu dönemin en önemli şehirlerinden birisidir⁶.

Çekiç Başlı Bronz Mühür, Eski Hitit Çağı, Çankırı Müzesi.

Geç Tunç Çağı (M.Ö. 1500-1200)

Geç Tunç Çağı'nda Hitit Devleti'nin başkenti olan Hattuşa, Çankırı'nın güneydoğusunda bulunmakta ve Çankırı, Hitit Devletinin kuzey ve doğu komşularıyla olan sınır bölgesi içinde kalmaktadır. Bu nedenle Geç Bronz Çağı'nda Çankırı'daki bazı Hitit yerleşimlerinin doğal geçitleri ve yolları denetimi altında tutabilme stratejisine yönelik kuruldukları düşünülmektedir⁷.

Bölgede tespit edilen Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait yerleşimler genellikle orta boyutlu, yer yer tahkimli yerleşimlerdir. Çankırı'nın kuzeyinde Devrez Vadisi boyunca bir hat üzerinde sıralanan, Batı Salman Höyük, Dumanlı Kalesi, Müslüman Kale, Kanlıgöl Kalesi gibi yerleşimler sur duvarları ile tahkim edilmişlerdir. Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen Fene (Maltepe) Höyük, Mart Höyük ve İkiz Höyük (Şeker Höyük), Hitit seramik formlarının hemen hemen tamamının bulunabildiği önemli İmparatorluk Dönemi

⁶ Özgüç 1988; Bayram 2007: 191.

⁷ Matthews 2003: 222.

yerleşimleridir. Bu höyükler bölge için çok değerli arkeolojik veriler ortaya çıkarabilecek potansiyele sahiptir.

Demir Çağı (M.Ö. 1200-550)

Orta Anadolu kronolojisinde Demir Çağı kendi içinde Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç ayrı ana evreye ayrılarak incelenmektedir. Erken Demir Çağı M.Ö.1200-950, Orta Demir Çağı M.Ö. 950-550 ve Geç Demir Çağı M.Ö. 550-330 yıllarını kapsamaktadır.

Erken Demir Çağı, tüm Anadolu arkeolojisinde genel olarak çok az bilinen bir dönemdir. Deniz kavimleri göçü neticesinde Hitit İmparatorluğu yıkılarak güneydoğuya doğru çekilmiştir. Bu olaydan sonra Anadolu'da yaklaşık 400 yıllık bir süreyi kapsayan ve karanlık dönem olarak ta adlandırılan bir dönem başlamıştır. Erken Demir Çağı'nda çok büyük bir kültür değişimi ortaya çıkmış, yazılı kaynaklar susmuş, birçok 2. bin yerleşimi terk edilmiş, 2. binin hızlı çarkta üretilen çanak çömleklerinin yerini kaba el yapımı çanak çömleği almıştır. Son yıllara kadar Orta Anadolu'nun Erken Demir Çağı ile ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdı. Ancak Ankara Gordion⁸ ve Çorum Boğazköy Büyükkaya⁹ kazıları bu döneme ilişkin yeni veriler ortaya koymuştur. Buralarda yapılan kazılar yerleşim alanlarının tamamen terk edilmediğini yerel bazı toplulukların yerleşimlerini devam ettirdiğini ortaya çıkarmıştır.

Orta Demir Çağı'na gelindiğinde M.Ö. 750'lerde Frigler Orta Anadolu'da başkenti Gordion olan bir siyasi birlik kurmuşlardır. Deniz Kavimleri Göçü ile Anadolu'ya Trakya ve boğazlar üzerinden gelen bu topluluk Orta Anadolu'da egemen güçlü bir krallık düzeyine ulaşmıştır. Ancak M.Ö. 700 yıllarına doğru Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren Kimmerler Frigya'yı tahrip ederek Frigler'in hâkimiyetine son vermişlerdir. Kimmerler'in Orta Anadolu'daki hâkimiyeti fazla uzun sürmemiştir. Lidya kralı *Alyattes*'in ((MÖ.610-575)) Kimmer hakimiyetini kaldırmış ve *Kroissos* (M.Ö.557-546) döneminde bölge Lidya egemenliğine girmiştir.

Geç Demir Çağı'nda, M.Ö. 557-546 yıllarında Akhamenidler Anadolu'ya girerek Lidyalıları yenmiş ve bölgeye hakim olmuşlardır. Homeros'un *İlyada*'sında Paflagonya'nın en eski halkının *Ainetes*'ler olduğu ve bu halkın Pylaimenes isimli kahramanlarını Troia savaşlarına yolladıkları ve *Parthenos* (Bartın) çayının çiçekli kıyılarında yaşadıklarını anlatılmaktadır. Herodotos, Paflagonya'nın Pontus Kapadokya'sından Halys (Kızılırmak)'le ayrılmakta

⁸ Voigt ve Henrickson 2000: 37-54; Voigt 2002: 187-196.

⁹ Genz 2001: 1-3; 2003: 179-191; 2004.

olduğunu söyleyerek bu memleketin sınırlarını çizer. Ksenophon'a göre; Paflagonya insanları yerli şeflerin yönetimi altında bağımsız yaşamaktadır. İşte bu dönemde Anadolu'ya giren komşuları Akhamenid'lerle müttefik görünen bu şefler, gerekli görürlerse Yunanlıları tutarlardı. Yüz yirmi bin asker çıkarabilecek güçleri vardı. Yani M.Ö. 5. yüzyılda Paflagonyalılar hatırı sayılır bir güç oluşturuyorlardı. İstilalara karşı bağımsızlık hareketi için aynı yüzyılda mücadele vermişlerdir. *Dareios'un* haleflerinden bazılarının yeteneksizliklerinden yararlanıp, Perslerden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmiş, hatta Halys'ü geçtikten sonra *Termodon* çayına kadar uzanan araziye zaptetmişlerdir. Ancak *Artekserkses II* (M.Ö. 404-350)'nin Kapadokya satrabı *Datames*, yeniden Paflagonları Halys'ün batısına atmıştır.

Yazılı kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Akhamenidler her ne kadar belli bir siyasi üstünlük elde etmiş olsalar da Paflagonya'yı tam bir hâkimiyet altına alamamış yerli Paflagon halkları bölgede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında ve kazılarda elde edilen Demir Çağı malzemeleri içerisinde Akhamenidlere ait her hangi bir maddi kalıntının bulunamamış olması da yazılı kaynaklardaki verileri desteklemektedir.

Çankırı'da Demir Çağı, oldukça deforme olmuş küçük yerleşimlerden ve hemen hemen tüm il sınırları içerisinde bulabileceğimiz Tümülüslerle karakterize olmaktadır. Çankırı'da tespit edilen Demir Çağı yerleşimlerin sayısı 17'dir. Bu yerleşimler üzerinden toplanan seramik örneklerinin büyük bölümü gri Frig malları ile kırmızının çeşitli tonlarında tek renkli bezemesiz yerel mallarıdır. Bunlar genel bir tarihlendirmeye Orta Demir Çağı'na tarihlenmektedir. İl sınırları içinde yapılan yüzey araştırmalarında 42 adet tümülüsün tespiti yapılmıştır¹⁰. Genel olarak Demir Çağına tarihlendirilen bu tümülüslerin ayrıntılı kazı çalışmaları yapılmadığı sürece, bunların tam olarak ait oldukları dönemler, barındırdıkları malzemeler ile mimari unsurlarının hakkında çok bir şey söylemek mümkün değildir.

Helenistik Dönem (M.Ö. 330-30)

Anadolu'daki Pers hakimiyeti M.Ö. 333'de Büyük İskender (M.Ö. 336-323) tarafından sonlandırılmış ve bu tarihte Geç Demir Çağı sonlanarak Helenistik Dönem olarak adlandırılan yeni bir döneme girilmiştir. Büyük İskender'in Asya seferinde Paflagonyalılar, memleketlerine İskender'in ordusunun girmemesi veya vergi ödemeye zorlanmaması şartıyla teslim olmayı kabul etmişlerdir. Ancak aradan 20 yıl geçmeden *Mithridates Ktistes* ortaya çıkmış ve *Kimiata-Kimiatene*'yi (Kurmalar Antik Yerleşimi) kendine hareket üssü yaparak, *Olgassys* (Ilgaz) dağlarında yeniden Paflagonya memleketinin bağımsızlık sesini

---

¹⁰ Matthews ve Glatz 2009: 156-160.

yükseltmiştir. Böylece Pontus devletinin temelini atmıştır. Paflagonya'nın savaş yeteneği yüksek, yiğit, korkusuz halkı, büyük bir krallığın kurulmasını *Mithridates*'in önderliğinde sağlamıştır.

M.Ö. 3. yüzyıldan sonra bu bölgenin en önemli şehri, yerli krallara başkentlik etmiş olan Gangra'dır. Gerçekte Gangra'nın lokal bir krallığın başkenti oluşu M.Ö. 200 yıllarına rastlamaktadır. Bu dönemde *Morzeos*'un krallık sarayı ve garnizonu Gangra'da bulunmaktadır. *Morzeos*, Gangra'dan tüm Paflagonya'yı hükmü altına almayı başarmış ve bu arada Kapadokya kralı *Ariarathes IV*'le birlikte Romalıların Anadolu'yu istila etmelerini önlemek için Galatyalılara ve Tectosages'lere yardım olsun diye; M.Ö. 189 yılında Roma konsülü *Manlius Vulso*'ya karşı *Megabas* dağına asker göndermiştir. Bu dağlık bölgede yaşayan Asyalı karakterdeki halkın oluşturduğu toplulukları yöneten yerli kralların en güçlüsü olan *Morzeos*, Galatyalılara yardım etmesine rağmen, *Manlius Vulso* onu cezalandıramamıştır. Ancak Pontus kralı *Pharnakes* için bu iş zor olmamış, *Morzeos*'un Gangra Kalesi'nde topladığı büyük hazinesini ele geçirmiştir. Bir süre sonra ise M.Ö. 179 yılında Roma'nın baskısıyla *Pharnakes* bir sulh yapmak zorunda kalarak bütün hazinesini *Morzeos*'a geri vermiştir. *Morzeos* bu olaydan sonra yine kendini kral ilan edip, Gangra'yı yeniden güçlendirmiştir. Buna karşılık son Gangra krallarından *Pylaimenes* vasiyetnamesinde *Mithridates Euergetes*'i varis yapmış, böylece M.Ö. 122 yıllarında Paflagonya vasiyet yoluyla Pontus kralına geçmiş ve Pontus krallığının bir parçası olmuştur. Ancak Romalılar bu vasiyet hükümlerinin yerine getirilmesine müsaade etmeyerek karşı çıkmışlardır. M.Ö. 111'den sonra yani *Mithridates Eupator*'un ilk zamanlarında İç Paflagonya yeniden birbirine rakip ve akraba bir takım hanedanlar arasında bölünmüştür. M.Ö. 88 yılında aynı kral Gangra'nın sonuncu prensi *Pylaimenes*'i tahttan atmışsa da artık 24 yıl süren *Mithridates* savaşları da başlamış bulunmaktadır. *Sulla* (M.Ö. 88-81), *Lucullus* (M.Ö. 74-67), *Pompeius* (M.Ö. 67-63) gibi Romalı konsül ve komutanları uğraştıran bu savaşlar boyunca Paflagonyalılar, yani Gangra kaypak bir politika sürdürerek, bazen Roma'yı bazen ise *Mithridates* tarafını tutmuştur.

Mithridates savaşlarının sona ermesinden sonra *Pompeius*, Paflagonyalıların serbest olmaları gerektiği kararını Roma Senatosundan çıkartarak, eski durumu gibi başkenti Gangra olan bir krallık veya prenslik olarak idareyi, *Pylaimenes*'in torunlarından biri olan *Attalos*'a vermiştir (M.Ö. 64). Bu Presliği de Strabon'da adları geçen *Potamia*, *Timonitis* (Kastamonu Araç İlçesinde), *Marmolitis*, *Kimiatene* (Ilgaz Kurmalar Köyü), *Sanisene* ve *Gaezatorigos* gibi Hyparkhia'lara¹¹ ayırmıştır.

---

¹¹ *Pompeius* Roma senatosunun göndereceği valilerle yönetilmesinin mümkün olmayacağı yerlerde yerel yönetimi mahalli otoritelere teslim etmek, eğer böyle bir otorite yoksa yaratmak yargısına varmıştır. Bunun sonucunda çifte eyaletin sınırları içerisindeki Grek şehirleri belirli

Pompeius'un bu düzenlemelerine *Caesar* 20 yıl sonra bazı katkılarda bulunduysa da İç Paflagonya'da statüko sürmüştür. Ancak daha sonra *Antonius*, Pompeius düzenlemesinde büyük değişiklikler yapmıştır. Pontus Paflagonya'sındaki iki önemli şehri Pompeiopolis (Taşköprü) ve Neapolis (Vezirköprü)'i Gangra Prenslığı'ne vermiştir. Ayrıca Doğu Bitinya bölgesini de Gangra'ya bağlamıştır. *Antonius* bu yeni düzenlemeyi, *Attalos*'un öldüğü ve Paflagonya ile Galatyayı birleştirip *Kastor Tarkondarios*'un oğlu *Kastor*'un idaresine verdiği tarih olan M.Ö. 40 yıllarında veya *Kastor* M.Ö. 37 yılında ölünce krallığı onun oğlu *Deiotaros Philadelphos*'a devrettiği zaman yapmıştır¹².

Helenistik Dönem Mezar Steli, Çankırı Müzesi.

İşte böyle bir siyasi ortamda gelişen Çankırı'nın Helenistik ve Erken Roma Dönemi'ne ait 11 adet yerleşim ve Nekropol alanı tespit edilmiştir. Antik kaynaklarda adı geçen üç adet yerleşim yerinin lokalizasyonu yapılmıştır. Bunlar; Gangra Kalesi (Çankırı Kalesi), Kimiatene Şehri (Kurmalar Antik Yerleşimi) ve Antoniopolis (Aydınlar köyü ve civarı)'dır. Ayrıca 1966-67 yıllarında Anadolu Medeniyetleri Müzesince gerçekleştirilen kurtarma kazılarında Terme Höyük'te Helenistik dönem bir yapı katı tespit edilirken, Höyüğün güney ve batısında yer alan üç adet Helenistik Dönem tümülüslerinin de kurtarma kazıları yapılmıştır¹³.

Roma İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 6/5- M.S. 285)

Çankırı kenti hakkındaki yazılı bilgilerimiz ancak Büyük İskender'in ölümünden sonra başlar. Anadolu, Büyük İskender'in generalleri tarafından bölünmüş ve Paflagonya Bölgesi'nin ilk başkenti Gangra olmuştur. O dönemde Paflagonya krallarının sarayı kolay savunulan Kara Tekin tepesinde bulunuyordu. Helenistik dönemde kurulmuş Paflagonya

---

bir sıraya uygun biçimde bağımsız olacaklar ve böylece bunlar Küçük Asya'nın Roma devrinde kültürlü hale gelmesi için, Grek şehirlerinin Helenistik Çağda oynadığı rolü yerine getireceklerdir. Bu şehirlerin bir kısmı bizzat Pompeius tarafından kurulmuş bir kısmının ise nüfusu artırılmıştır. Böylece Paflagonya'dan başlayıp, Halys üzerinden Fırat'a uzanan Hyparkhia sisteminde şehirler kurulmuştur.

¹² Kaygusuz 1980: 183-189

¹³ Özgüç 1988: xx.

Krallığının son kralı Kastor'un oğlu Deiotaros Philadelphos'dur. Deiotaros'un M. Ö. 6 veya 5 yılındaki ölümüyle, tüm Paflagonya Bölgesi, hiç savaş olmadan Roma İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Tüm Paflagonya aynı zamanda, başkenti Ankara olan Galatya sancağının içine girmiştir.

Paflagonya kralların başkenti olduğu için, Gangra yeni Paflagonya eyaletinin idare merkezi olarak kalmıştır. M.Ö. 3 yılında, Paflagonya halkının, ilk Roma imparatoru Augustus'a bağlılık yeminini ilan etmek adına düzenlediği dini tören Gangra'da gerçekleştirilmiştir.

M.S. 1. yüzyıla gelindiğinde Gangra'nın "küçük bir kasaba ve askeri bir kale" haline dönüştüğünü, metropolis yani merkez şehir unvanını, Paflagonya'nın yeni metropolisi olan Pompeiopolis'e (Taşköprü) kaptırdığını Amasyalı Strabon'dan öğrenmekteyiz. Bununla birlikte Gangra, Roma hükümetinden bir şeref ismi almıştır: *Germanicopolis*, yani "Germanicus'un şehri". Bu şeref adı ikinci Roma İmparatoru *Tiberius*'un evlatlığı *Germanicus*'un isminden kaynaklanmış ve Germanicus'un kardeşi, üçüncü Roma imparatoru *Claudius* tarafından Gangra'ya verilmiştir. O zamandan itibaren Gangra ismi şehrin kalesini, Germanicopolis ise kalenin aşağısında uzanan yeni şehri adlandırmıştır. Ancak Bizans Dönemi'ne gelindiğinde Germanicopolis adı unutulmuştur.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, klasik dönemlerinde de Gangra şehri komşu kentler ile mümkün olan her alanda rekabet etmiştir. Anadolu'nun birçok şehri gibi, Gangra da kendi sikkelerini basmış ve bu sikkeleri kendi unvanlarını tanıtmak için kullanmıştır. Bu sikkelerin bazılarında *archaiotate Paphlagonias* yani "Paflagonya'nın en eski şehri" yazılmıştır. Böylece "Paflagonya'nın merkez şehri" unvanını taşıyan Pompeiopolis'e karşı, Gangra kendisinin Paflagonya'nın en eski, en otantik şehri olmasıyla gurur duymuştur.

Gangra'nın bazı sikkelerinde ise *hestia theon* kelimeleri yazmaktadır, yani "tanrıların ocağı". Gangra şehrinin kuzey sınırında üç bin senelik yerel bir Anadolulu isim taşıyan Olgassys yani Ilgaz Dağı yer alır. Strabon'a göre zor ulaşılan Olgassys Dağı'nda, yerel tanrılara adanan çok sayıda kutsal alan bulunmaktadır. Bu dinsel mekanlar Olgassys / Ilgaz Dağı'nın kutsal bir özelliğini oluşturuyordu. Antik dönem dini inanışına göre tanrılar göğe en yakın mekanlarda, yani en yüksek dağların zirvelerinde yaşıyorlardı. Bu yüksek dağların arasında Olgassys'de yer alıyordu. Bir efsaneye göre Paflagonya'da gök tanrısı Zeus'un oğlu olan Tantalos isimli çok zengin, çok kuvvetli bir kral yaşıyordu ve tanrılar tarafından o kadar seviliyordu ki onların yemek törenlerine davetli olarak katılıyordu. Tantalos'un katıldığı, tanrıların tören yemekleri Gangra'ya yakın Olgassys Dağının zirvesinde gerçekleştirili-

yordu. Bundan dolayı Gangra sikkelerinin bazılarında *hestia theon* yani "tanrıların ocağı" yazısı yer almaktadır.

Gangra/Çankırı geçmişi efsaneler dönemine kadar dahi uzanan, Paflagonya'nın en eski şehri'dir. Birkaç efsaneye göre, Tantalos'un oğlu Pelops bütün Paflagonlu'ların atasıdır. Karadeniz sahillerinde kurulmuş ve deniz ticaretinden dolayı daha zengin, belki de daha gelişmiş Amastris veya Sinop gibi şehirlere karşı Gangra en azından bu tarihi avantajını sikkeler üzerinde kullanmaya çalışmıştır¹⁴.

Geç Roma- Bizans Dönemi (M.S. 285-1453)

Geç Roma döneminde Gangra, önemli coğrafi konumu nedeniyle, İmparator Diocletianus (M.Ö. 245-312) tarafından oluşturulmuş yeni Paflagonya eyaletinin başkenti olmuştur. Gangra, Galatya eyaletinin başkenti Ankara'ya doğru giden önemli bir yola sahiptir. Başka bir yol ise Gangra'dan Paflagonya'nın rakip başşehri Pompeiopolis'e gitmektedir. Ayrıca, tarımsal bakımdan Gangra'nın arazileri oldukça verimli olmalıydı. Çünkü, MS. 2. yüzyılda yaşamış filolog yazar Athenaios, *Deipnosophistae* yani "Bilim adamları yemekte" başlıklı kitabında Gangra'nın meşhur elmalarını övmektedir. Şehre yakın olan tuz mağarası ise Bizans döneminde de işletilmektedir. Bu avantajlardan faydalanarak Gangra Bizans döneminde eski önemini tekrar kazanarak Paflagonya'nın başşehri olmuştur. M.S. 4. yüzyılda bir piskopos kongresi Gangra'da düzenlenmiştir. Bu defa Pompeiopolis, Amastris gibi şehirler Gangra'ya bağlanmıştır. Bizans edebiyatında, hem Konsillerin piskopos listelerinde, hem de bir kaç azizin hayatında Gangra'dan sıklıkla bahsedilmektedir¹⁵.

Azizler, İkona Çankırı Müzesi.

---

¹⁴ Drew-Bear 2008.

¹⁵ Drew-Bear 2008.

Bizans hâkimiyetindeki bölge, M.S. 7. yüzyılın başında Sasani istilasına uğramıştır. Bizanslılar, İranlılara bir müddet mukavemet etmişlerdir. En sonunda İran hükümdarı Hüsrevpezir büyük bir ordu ile Diyarbakır üzerinden Anadolu'ya girerek, Pontus, Paflagonya ve Kapadokya'yı zapt ederek (M.S. 609) İstanbul'a yürümüştür. Bu suretle Anadolu ve Paflagonya İran idaresine geçmiştir. Bizans imparatoru Heraclius (M.S. 610–641), 622'de bölgeyi tekrar ele geçirmiş, Anadolu'yu da 17 thema'ya ayırmıştır. Paflagonya bu themalardan biri olup Çankırı ve Kastamonu bölgelerini kapsamaktadır. Paflagonya thema'sının merkezi ise Gangra, yani Çankırı olmuştur.

Emeviler devrinde, Halife Süleyman zamanında, Çankırı ve havalisinin halifenin kardeşi Mesmele bin Abdülmelik komutasında İstanbul'u muhasara etmek için gönderilen ordu tarafından ele geçirildiği (M.S. 715) ve M.S. 734 yılına kadar her iki taraf arasında el değiştirdiği söylenmektedir. Arapların Bizanslılar tarafından Anadolu'dan çıkarılması üzerine bölge Türk fethine kadar Bizanslıların elinde kalmıştır.¹⁶

Roma ve Bizans dönemlerine ait arkeolojik kalıntılara baktığımızda, İlin neredeyse tamamında küçüklü büyüklü yerleşim ve nekropol alanları ile kaya yerleşmelerine rastlanmaktadır. Barışçıl Pax Roma döneminde Roma devletine bağlı birçok koloni ve köy yerleşmesi oluşmuştur. Yapılan yüzey araştırmaları ile Müdürlüğümüzce yapılan tespit ve tescil çalışmaları sonucunda günümüze kadar 141 adet Roma, Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen arkeolojik alan tespit edilmiştir¹⁷. Bu arkeolojik alanların, 66 adeti yerleşim alanı, 43 adeti nekropol alanı, 20 adeti Kaya yerleşmesi, 11 adeti kale ve 2 adeti antik yoldur.

Bizans döneminde, M.S. 7. yüzyılda başlayan Sasani ve Arap akınları neticesinde, yerleşim stratejisinde değişimler meydana gelmiş ve sur duvarlarıyla çevrilmiş tepe üstü yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan şimdiye kadar tespit edilenler; Gökçeören Kalesi, Ödek Kalesi, Gavur Kalesi, Yalakçukurören Kalesi, Müslüman Kale, Hisarcık Köyü Kalesi, Bozoğlu Kalesi, Saçak Kalesi, Kurşunlu Kalesi'dir. Bunların tamamı savunulması kolay ve ulaşılması daha zor olan, çevresine hâkim tepeler üzerinde yer almaktadır. Tamamının etrafı kuru duvar tekniğinde örülmüş taş sur duvarlarıyla çevrilmiştir. Yine Helenistik dönemde kurulan ve ondan sonraki dönemlerde de kullanımı devam eden Gangra/Çankırı Kalesi'nde de bu dönemde savunma sistemi güçlendirilmiş olmalıdır ki, o dönemlerdeki Arap kayıtlarında *Hısnu'l Hadid* yani Demir Kale olarak adlandırılmıştır.

---

¹⁶ Kangal 1993: 4-5.

¹⁷ Matthews ve Glats, 2009: 178-226; Yıldırım ve Sipahi, 2005: 354; 2007: 343-344; 2009: 96-98.

Çankırı'da Türk Dönemi

Kutalmış'ın dört oğlu, Süleyman Şah liderliğinde Marmara sahillerinde Anadolu Selçuklu devletini kurduğu ve doğuda nüfus etkisini genişleterek Kilikya bölgesini fethettiği sırada, Malazgirt Savaşı'na katılmış kumandanlardan olan Danişment Gazi de Yeşilırmak ve Kızılırmak vadisini Türklere açmıştır. 1085 yılında Danişmendli Gümüştekin Malatya civarında sefer ederken onun kader arkadaşı olarak zikredilen ve Çankırı fatihi olarak şöhret kazanan Kara Tekin de bu esnada Sinop bölgesinin fethiyle meşgul olmaktadır.

Anadolu'daki Türk fütuhatı Büyük Selçuklu Devleti'nin kontrolü dışında yürümekteydi. Süleyman Şah'ın Antakya seferi esnasında Kara Tekin, Süleyman bin Numan ve Osman bin Alpin, Çankırı, Kastamonu, Sinop ve Osmanlı'ya fethediyorlardı. Sultan Melikşah, kendi denetimi dışında gelişen ve Ortaçağ Türk İslam dünyasının ideal insan tipini oluşturan *alp gaziler* tarafından yönetilen bu faaliyeti denetim altına almak için önce Porsuk Bey ardından da Bozan Bey komutasında Anadolu'ya bir ordu göndermiştir. Aynı zamanda onları denetim altına almak için Bizans ile anlaşmaktan da çekinmemiştir. Bu durum karşısında Sinop'u ve diğer sahilleri fetheden Kara Tekin, buraları terke mecbur kalmıştır. Fethettiği Çankırı'da ölmüş ve Çankırı Kalesi'ndeki türbesine defnedilmiştir.

Bu olayların geçtiği tarihten 150 yıl sonra Mevlâna İbn-i Alâ tarafından halk ağzından derlenerek kaleme alınan Danişmendnâme'de Çankırı Fatihi olan Kara Tekin önemli bir destan kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda Çankırı, *Mankuriyye* adıyla sıklıkla zikredilen bir şehir durumundadır. Buranın beyi Amasya yakınlarında yapılan savaşta Artuhi (Artuk Bey) tarafından öldürülür. Artuhi'nin sevgilisi olan Efrumiyye, Mankuriyye kalesinde tutuklu kalır. Efrumiyye'yi kurtarmaya giden Artuhi yolda Kara Tekin'le karşılaşır. Kara Tekin babası Müslüman annesi Hıristiyan olup, Hz. Peygamberi rüyasında görerek Müslüman olmuş biri olarak tanıtılır. Artuhi ve Kara Tekin'e Meryem isimli biri yardım eder. Onun yardımıyla kale ele geçirilir, Efrumiyye kurtarılır ve kale ateşe verilir. Fetihden önce Mankuriyye Kalesi beyi olarak anılan Amiran adında bir komutan zikredilir. Bu kişi burada öldürülür. Kale ele geçirildikten sonra Artuhi, Kara Tekin ile Meryem'i evlendirir. Kara Tekin'i de kale beyi olarak Mankuriyye'de yani Çankırı'da bırakır ve eski kale beyinin sarayını mescit yapar.

Çankırı, Danişmendliler döneminde süratle Türkleşmiş ve kısa sürede Türk tahkimatının en güçlü bölgelerinden biri olmuştur. 1134 tarihinde Emir Gazi'nin ölümünün ardından Danişmendliler bir süre zaafa düşmüştür. Bizans imparatoru İoanenos Komnenos Çankırı ve Kastamonu üzerine yürüyüp buraları kuşatmıştır. Bu kuşatmada Çankırı teslim olmuş

buradaki Türkler esir edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak imparator çekildikten sonra Türk kuvvetleri kısa zamanda buraları geri almışlardır. Bizans'ın yeniden güç topladığı bu tarihlerde bu gelişmelerin olması bölgedeki Türk varlığının iyice kökleşmiş olduğunun göstergesidir¹⁸.

13. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuvvetten düşmesi üzerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bazı beylikler ortaya çıkmış ve Çankırı Candaroğulları'nın eline geçmiştir.

Candaroğulları'nın elinde bulunan Çankırı ve Kastamonu civarının Osmanlı himayesine girdiği tarih hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bulardan birisi I. Murad zamanında 1383 yılında, diğeri de Yıldırım Bayezid zamanında ilhak olduğudur. Ankara Savaş'ından (1402) sonra Çankırı ve Kastamonu civarı Timur tarafından Candaroğulları'na verilmiştir. Çelebi Mehmet döneminde Candaroğulları Osmanlı'ya itaatlerini bildirmiştir. Osmanlı'ya sadakatle bağlı olan Kasım Bey'in 1464 yılındaki ölümünden sonra Çankırı, Osmanlı yönetim düzeyinde Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline gelmiştir. Osmanlı kaynaklarında Kengiri-Kengri veya Kângırı-Kângrı şeklinde yazılan şehirde, II. Bayezid'in oğullarından Alemşah'ın oğlu Osman Çelebi bir müddet sancakbeyliği yapmıştır. Doğuya yapılan seferlerde menzil yeri olan Çankırı, Yavuz Sultan Selim'in saltanat mücadelesi esnasında Şehzade Ahmed'e bağlı yayalar tarafından yağmalanmış ve levend eşkıyası tarafından da tahrip edilmiştir¹⁹.

Çankırı'da Selçuklu Dönemine ait ayakta kalabilen tek yapı Taş Mescittir. Bu yapı 1242 yılında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat zamanında Emir Atabey Cemalettin Ferruh tarafından yaptırılmıştır. Cemalettin Ferruh tarafından 1235 yılında yaptırılan ve Taş mescidin bitişiğindeki şifahane ise günümüzde ayakta değildir. Bir diğeri yapı Candaroğlu Kasım Bey'in inşa ettirdiği İmaret Cami'dir. Ancak bu yapı 17. yüzyılda harap olmuş ve günümüzde ayakta kaldığı haliyle yeniden yaptırılmıştır²⁰. Yine Selçuklu dönemine ait olan ancak günümüze kadar çeşitli değişikliklerle gelen bir diğeri yapı Kara Tekin Türbesi'dir. Osmanlı Dönemi'nde 16. yüzyılda yapılmış olan Kanuni Sultan Süleyman Cami²¹ (Ulu Cami)'den başka tespit edilen camiler, medreseler ve hamamlar gibi yapılar 18. yüzyıldan sonra inşa edilmiştir.

¹⁸ Gündoğdu 2005: 217-226. (Çankırı'nın Danişmetliler dönemi bu makaleden derlenmiştir.)

¹⁹ Kankal 2005: 186-188; 2009: 7-9.

²⁰ Atan 2005: 228-229.

²¹ Can ve Akçel 2008: 181-201.

Çankırı ilçelerinde yer alan Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapılarına gelince bunların içinde en eskisi Şabanözü Ulu Cami'dir (Paşa Sultan Cami). Yukarı Cami olarak ta adlandırılan bu yapı 13. yüzyılda Beylikler döneminde yapımı yaygınlaşan ahşap direkli camilerdendir²² ve en geç 16. yüzyıla tarihlenmektedir. 17. yüzyıla gelindiğinde Çerkeş ilçesinde Sultan IV. Murad tarafından yaptırılan, IV. Murat Hamamı ve Örenköy Cami, ile Yapraklı ilçesindeki Fethiye Türbesi ve kütüphanesi ayakta kalabilen üç örneği oluşturmaktadır. İl merkezi, İlçe ve köylerde yer alan tescilli kültür varlıklarının çoğunluğu 18. ve 19. yüzyıl yapılarıdır²³.

Resul İBİŞ M.A. Arkeolog Çankırı Müzesi Müdürlüğü

---

²² Altıntaş 1991: 141-143.

²³ Topkaraoğlu 1991: 153-164.